

ГІГІЄНА ПЛАНУВАННЯ І ЗАБУДОВИ НАСЕЛЕНИХ МІСЦЬ

HYGIENE OF PLANNING AND BUILDING OF SETTLEMENTS

<https://doi.org/10.32402/hygiene2023.73.009>

УДК 613.5:727.1:317.61/62

НАЙПРОСТІШЕ УКРИТТЯ – СУЧАСНА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА СКЛADOVA ДИТЯЧИХ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Махнюк В.М., Павленко Н.П., Могильний С.М., Махнюк В.В.

*ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О.М. Марзєєва НАМН України», м. Київ, Україна
e-mail: smogil@ukr.net*

Махнюк В.М. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-4370>

Павленко Н.П. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0273-2833>

Могильний С.М. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6637-0413>

Махнюк В.В. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8757-9454>

Питання безпеки освітнього процесу у закладах освіти, де діти перебувають віддалено від батьків, потребують особливого захисту в умовах воєнного стану. Вивчення нормативних показників, санітарно-гігієнічних вимог до приміщень найпростішого укриття у існуючих дошкільних навчальних закладах та тих, що будуватимуться в умовах Національної програми відбудови України, обумовило актуальність нашого дослідження.

Мета роботи – вивчення нормативних та фактичних показників, санітарно-гігієнічних умов приміщень найпростішого укриття у існуючих дошкільних навчальних закладах та розробка санітарно-гігієнічних вимог до тих, що будуватимуться в умовах Національної програми відбудови України.

Об'єктом дослідження були існуючі та запроєктовані дошкільні навчальні заклади, нормативні документи санітарного та містобудівного законодавства України та деяких країн світу в сфері проектування найпростішого укриття в них.

Для реалізації поставлених у роботі **мети** використовували комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: бібліосемантичний; теоретичний, аналітичний.

Результати досліджень та їх обговорення. У ході досліджень проаналізовано стан забезпеченості дитячого населення України ДНЗ за період незалежності України. За результатами звіту комісії щодо технічного обстеження укриттів ДНЗ, проведених в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, виявлено найбільш поширені недоліки в облаштуванні укриттів. За результатами вивчення нормативних та фактичних показників, санітарно-гігієнічних умов приміщень найпростішого укриття у існуючих дошкільних навчальних закладах, а також «Рекомендацій щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти» розроблено основні вимоги до укриттів у ДНЗ.

За вивченим досвідом Ізраїлю згідно з Законом Ізраїлю «Про цивільну оборону» (із поправками) пропонується захисні сховища будувати у всіх ДНЗ у підземному просторі під кожним основним приміщенням осередку із з'єднанням з ним по принципу дитячої гірки, з метою найшвидшого потрапляння в них під час оголошення повітряної тривоги.

Висновки.

1. Внаслідок обставин, зумовлених наслідками триваючої широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, та з метою підвищення рівня безпеки дітей, їх батьків, вихователів та персоналу в умовах воєнного стану, обґрунтовано при будівництві та/або відновленні ДНЗ влаштування у підвальних (цокольних) поверхах, захисних споруд цивільного захисту, що відповідатимуть основним положенням новітньої нормативної бази санітарного та містобудівного законодавства України та враховуватимуть закордонний досвід воюючих країн.

2. У постраждалих зонах країни замість зруйнованих ДНЗ пропонується будувати тимчасові модульні заклади для забезпечення потреб населення та розвантаження існуючих закладів.

3. У ДНЗ, де відсутні або недостатні за площею укриття, необхідно облаштовувати прилеглі до них вуличні укриття різної форми та місткості від 2 до 20 осіб.

Ключові слова. Дитячі навчальні заклади, споруди цивільного захисту, нормативна база санітарного та містобудівного законодавства, міжнародний досвід, здоров'язберігаюча складова, воєнний стан.

THE SIMPLEST SHELTER – A MODERN HEALTH PRESERVATION COMPONENT OF CHILDREN'S PRE-SCHOOL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF WAR

V.M. Makhniuk, N.P. Pavlenko, S.M. Mohylnyi, V.V. Makhniuk

SI «O.M. Marzieiev Institute for Public Health of the NAMS of Ukraine», Kyiv, Ukraine

The issue of the safety of the educational process in educational institutions, where children are distant from their parents and need special protection in conditions of martial law. Therefore, to study normative indicators, sanitary and hygienic requirements for the premises of the simplest shelter in existing preschool educational institutions and those that will be built under the conditions of the National Reconstruction Program of Ukraine, which determined the relevance of our research.

The purpose of the work is to study the normative and actual indicators, the sanitary and hygienic conditions of the premises of the simplest shelter in existing preschool educational institutions and the development of sanitary and hygienic requirements for those that will be built under the conditions of the National Reconstruction Program of Ukraine.

The object of the research was existing and planned preschool educational institutions, normative documents of sanitary and urban planning legislation of Ukraine and some countries of the world in the field of designing the simplest shelter in them.

To realize the goals set in the work, a complex of general scientific and special research methods was used: bibliosemantic; theoretical, analytical.

Research results and their discussion. In the course of research, the state of security of the children's population of Ukraine in public health centers during the period of Ukraine's independence was analyzed. According to the results of the study of the "Recommendations on the organization of shelter in the objects of the fund of protective structures of the civil protection of personnel and children (pupils, students) of educational institutions", the basic requirements for shelters in the CEI have been determined. According to the results of the report of the commissions on the technical inspection of the shelters of the CEI, conducted in accordance with the procedure determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the most common deficiencies in the arrangement of the shelters were revealed.

According to the studied experience of Israel, in accordance with the Law of Israel "On Civil Defense" (as amended), protective shelters are built in all CEI in the underground space under each main room of the cell with a connection to it according to the principle of a children's slide, in order to get into them during the announcement air alarm in 20 seconds.

Conclusions.

As a result of the circumstances caused by the consequences of the ongoing large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and with the aim of increasing the level of safety of children, their parents, educators and staff in the conditions of martial law, it is reasonable to place them in the basement (basement) floors during the construction and/or restoration of the kindergarten. protective structures of civil protection, which will comply with the main provisions of the latest legislation of Ukraine in compliance with the regulatory requirements of Ukraine and taking into account foreign experience.

1. As a result of the circumstances caused by the consequences of the ongoing large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and with the aim of increasing the level of safety of children, their parents, educators and staff in the conditions of martial law, it is reasonable to place them in the basement (basement) floors during the construction and/or restoration of the kindergarten.

The specified civil defense protective structures must comply with the main provisions of the latest regulatory framework of sanitary and urban planning legislation of Ukraine and take into account the foreign experience of warring countries.

2. In the affected areas of the country, instead of the destroyed public transport facilities, temporary modular facilities should be built to meet the needs of the population and relieve existing facilities.

3. In the CEI, where there are no or insufficient shelters? to equip adjacent street shelters of various shapes and capacities from 2 to 20 people.

Keywords. *Children's educational institutions, civil defense buildings, normative base of sanitary and urban planning legislation, international experience, health-preserving component, martial law.*

Потенціал нашої країни та її майбутнє у дітях. В умовах військової агресії надзвичайно важливо, щоб кожна дитина в Україні продовжила здобувати освіту, особливо це стосується дітей дошкільного віку, адже саме цей період необхідний для цілісного розвитку та формування майбутньої особистості [1].

Відповідно до Конституції України (ст. 48, 49, 50, 53) держава має забезпечувати добробут, якість життя і найголовніше збереження і зміцнення здоров'я дітей під час освітнього процесу.

Відповідно до нормативно-правових документів Міністерства освіти і науки України розвиток сучасної дошкільної та початкової освіти в Україні забезпечує наступність між двома означеними ланками освіти [2].

У проєкті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років наступність між дошкільною та початковою освітою розглядається на рівні цілей, завдань і принципів змісту безперервної освіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що відповідає основним компетенціям для навчання протягом усього життя за вимогами Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року [3].

За впровадженою реформою освітні послуги дітям передбачено надавати у наближених існуючих закладах за територіальним принципом, що спричиняє для них нерівномірне навантаження.

З огляду на це, гостро постає питання безпеки освітнього процесу у дошкільних закладах освіти, де діти перебувають віддалено від батьків та потребують особливого захисту в умовах воєнного стану. Тому, перебування дітей дошкільного віку під час навчання у дошкільному навчальному закладі, потребує особливої уваги щодо створення безпечних умов. Дослідження об'ємно-планувальних параметрів необхідне для набуття нового досвіду з метою формування та вдосконалення вимог для ефективного використання найпростішого укриття як сучасного безпечного освітнього середовища для захисту дітей та інших учасників освітнього процесу під час війни та збереження їх права на освіту [4,5].

Вітчизняні та закордонні вчені ґрунтовно досліджують дошкільні початкові заклади з позиції проведення та вдосконалення навчально-виховного процесу та його впливу на здоров'я дітей. Проте питання проектування та будівництва або реконструкції цих закладів із облаштуванням укриття, що потребує наявності достатньої земельної ділянки, наявності та раціонального планування нормативного набору підвального приміщення, забезпечення приміщень найпростішого укриття необхідними технічними та санітарно-гігієнічними умовами залишається поза увагою українських вчених.

В умовах реалій особливо важливо дбати про здоров'я та безпеку дошкільнят. Завдання створення безпечних умов у закладах дошкільної освіти є досить складним. Адже більшість будівель закладів побудована у період 1950-1996 років, що робить наше дослідження актуальним.

Отже завданням нашого дослідження було до, що і обумовило актуальність нашого дослідження.

Мета роботи – вивчення нормативних та фактичних показників, санітарно-гігієнічних умов приміщень найпростішого укриття у існуючих дошкільних навчальних закладах та розробка санітарно-гігієнічних вимог до тих, що будуватимуться в умовах Національної програми відбудови України.

Об'єктом дослідження були існуючі та запроектовані дошкільні навчальні заклади, нормативні документи санітарного та містобудівного законодавства України та деяких країн світу в сфері проектування найпростішого укриття в них.

Дослідження базувались на системному підході та аналізі чинного санітарного і містобудівного законодавства та нормативної бази щодо їх відповідності міжнародним вимогам у сфері будівництва дошкільних навчальних закладів.

Для реалізації поставлених у роботі **мети** використовували комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: бібліосемантичний, теоретичний, аналітичний.

Результати. Відповідно до новітнього Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення вимог цивільного захисту під час планування та забудови територій» від 29.07.2022 №2486-IX врегульовано питання щодо забезпечення цивільного захисту населення, утримання захисних споруд, розроблення містобудівної документації на місцевому та регіональному рівнях проектування об'єктів з урахуванням вимог інженерно-технічних заходів цивільного захисту та обов'язковим розміщенням споруд цивільного захисту (укриття, сховище, бомбосховище) і ряду інших питань, що стосуються захисту населення від воєнної агресії і можливих надзвичайних ситуацій.

Відповідно до зазначеного Закону зміни вносяться до Кодексу цивільного захисту України, Законів України: «Про регулювання містобудівної діяльності»; «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність»; «Про ринок електричної енергії».

Відповідно до цих змін у першому абзаці другої частини ст. 32 зазначено, що для укриття населення також використовуються споруди подвійного призначення – наземні або підземні будівлі/споруди чи їх окремі частини, що спроектовані або пристосовані для використання за основним функціональним призначенням, у тому числі для захисту населення, та в яких створені умови для тимчасового перебування людей.

Державними будівельними нормами «Захисні споруди цивільного захисту. ДБН В.2.2-5:2023», затвердженими наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 10 серпня 2023 року №702 визначено, що захисна споруда цивільного захисту це інженерна споруда, призначена для захисту населення від впливу небезпечних факторів, що виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів. Сховище – це герметична споруда для захисту людей, в якій протягом певного часу створюють умови, що виключають вплив на них небезпечних факторів, які виникають внаслідок надзвичайної ситуації, воєнних (бойових) дій та терористичних актів.

У першій частині п. 2 ст. 32 Кодексу цивільного захисту України надані визначення наступних термінів. Найпростіше укриття – це фортифікаційна споруда, цокольне або

підвальне приміщення, інша споруда підземного простору, в якій можливе тимчасове перебування людей з метою зниження комбінованого ураження від небезпечних чинників, а також від дії засобів ураження в особливий період. Захисні споруди цивільного захисту, споруди подвійного призначення та найпростіші укриття складають фонд захисних споруд цивільного захисту і належать до засобів колективного захисту.

Також, у Кодексі надано роз'яснення, які особи підлягають укриттю та в яких сховищах (друга частина п. 3. ст. 32).

На Підставі доручення Прем'єр-міністра України про створення безпечних умов перебування у закладах освіти під час проведення освітнього процесу в умовах воєнного положення Державною службою з надзвичайних ситуацій України було розроблено «Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти» де викладено вимоги до приміщення укриття ДНЗ, які повинні:

- розміщуватися у підвальному або цокольному поверхах, а за умови наявності огорожувальних будівельних конструкцій – на першому поверсі будівлі;
- забезпечені електроживленням, штучним освітленням, системами водопроводу та каналізації, мати примусову або природну вентиляцію. Якщо відсутні водопостачання і каналізації, мають бути окремі приміщення для встановлення виносних баків для нечистот;
- мати не менш ніж два евакуаційні виходи, один з яких може бути аварійним (у споруді подвійного призначення або найпростішому укритті місткістю менш як 50 осіб допускається наявність одного евакуаційного виходу);
- через приміщення, призначені для перебування дітей, не мають проходити водопровідні та каналізаційні магістралі;
- мати рівну підлогу, придатну для забезпечення місцями для сидіння або лежання (лави, нари, інші місця для сидіння та лежання);
- мати висоту приміщень не менше 2 м (допускається не менше 1,8 м, якщо це було передбачено проєктною документацією);
- мати місткість укриттів складає з розрахунку: 0,6 м² площі основних приміщень на одну особу;
- мати обладнання має забезпечувати можливість безперервного перебування в них людей впродовж не менше 48 годин;
- забезпечені контейнерами для зберігання харчових продуктів, резервним штучним освітленням, первинними засобами пожежогасіння, засобами надання медичної допомоги, засобами зв'язку й оповіщення, шанцевим інструментом (лопата піхотна (мала), велика саперна лопата, сокира військова (спеціальна), киркомотика, лом) [6].

На сьогодні в Україні чинною правовою основою в сфері планування та будівництва дошкільних навчальних закладів є закони України: «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про планування і забудову території», «Про регулювання містобудівної діяльності»; «Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів №234», «Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів. ДСП №173-96»; Державні будівельні норми: «Заклади дошкільної освіти. ДБН В.2.2-4:2018», «Планування і забудова. ДБН 2.2-12:2019» та ін.

За результатами оцінки умов розміщення існуючих дитячих дошкільних закладів (далі – ДНЗ) в межах житлових кварталів було виявлено, що через стрімке ущільнення територій, особливо міських, вільні земельні ділянки майже відсутні. Зазначене свідчить про збільшення щільності населення, в тому числі за рахунок тимчасово переселених осіб, а відтак збільшене навантаження на існуючі ДНЗ, більша частина яких побудовані у 1960-1996 роках. Зазначене посилює потребу в будівництві нових ДНЗ із врахуванням новим вимог щодо безпеки вихованців та співробітників. Ситуація, що склалась, безпосередньо впливає на санітарно-гігієнічні та безпекові умови в існуючих ДНЗ та психофізіологічний стан дітей.

У ході досліджень проаналізовано стан забезпеченості дитячого населення України ДНЗ за період незалежності України. Встановлено, що за 30-річний період кількість ДНЗ зменшилась на 37,5% (9,2 тис.). Різке скорочення ДНЗ відбулося у період з 1996 по 2004 роки на 39% (5,3 тис. закладів) з 24,5 тис. до 14,9 тис. За період з 2004 по 2013 роки спостерігалось незначне збільшення садочків до 16,7 тис. (на 11%). За наступні роки кількість ДНЗ зменшилась на 8% і у 2020 році становила 15,3 тис.

На сьогодні кількість ДНЗ скоротилася ще на 1171 заклад, внаслідок руйнації від збройної агресії російської федерації в Україні, з них потребують відновлення 1031 заклад і повністю зруйновано 70 ДНЗ (рис. 1).

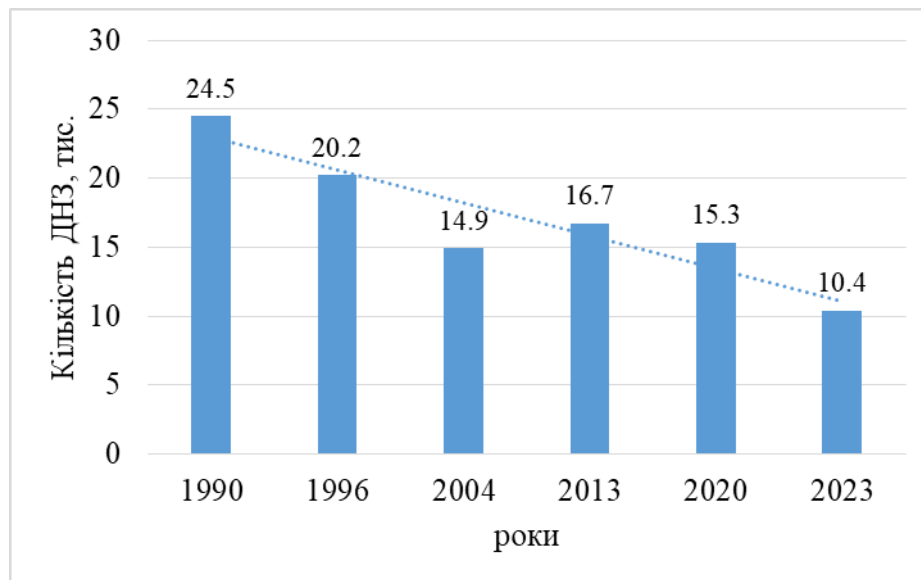

Рисунок 1. Динаміка забезпеченості дитячого населення України ДНЗ у 1990-2023 роках.

На початок навчального року, за даними МОН в Україні освітній процес здійснюють лише 10 367 ДНЗ, що дозволяє охопити 750 тис. дітей. Проте, враховуючи, що не у всіх закладах є можливість створити безпечні умови для перебування учасників освітнього процесу, в очному форматі працює лише 6003 заклади, в дистанційному – 2851 заклад, в змішаному 1513 закладів.

Слід зазначити, що за даними МОН не розпочали навчальний процес 1654 ДНЗ, з них на окупованих територіях розташовано 846 дошкільних закладів, 131 заклад є прихистком для внутрішньо-переміщених осіб, у 677 ДНЗ функціонують пункти незламності.

Таким чином, у країні спостерігається невпинне зменшення ДНЗ, що погіршує умови щодо охоплення дітей цими закладами. Крім того, згідно з ДБН В.2.2-4-2018 «Будинки і споруди. Заклади дошкільної освіти» обов'язково має дотримуватися радіус пішохідної доступності не більше 300 м до ДНЗ. До того ж, в умовах війни, частина дітей не має змоги відвідувати ДНЗ, а відтак зростати і розвиватися, набуваючи соціальні навички у колективі, через руйнацію частини закладів та внутрішнє переміщення. Відсутність можливості дитині навчатися в ДНЗ ускладнює мобільну робочу свободу батьків, що впливає на економіку країни.

За інформацією МОН в Україні на початок навчального 2023/2024 року понад 10% ДНЗ залишаються не забезпеченими укриттями, близько 15% ДНЗ мають укриття недостатньої площі для забезпечення всіх учасників навчального процесу.

За результатами звіту комісій щодо технічного обстеження укриттів ДНЗ, проведених в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, виявлено недоліки:

- недостатня площа укриття для забезпечення всіх дітей та працівників закладу;
- у більшості укриттів наявний тільки один евакуаційний вихід;
- кімнати пристосовані для укриття не мають виходів безпосередньо з них;

- на входах/виходах відсутні пандуси, що перешкоджатиме швидкому спуску не тільки дітей інвалідів, а й наражатиме на небезпеку всіх інших;
- відсутність другого виходу;
- неефективність роботи примусової вентиляційної системи, що змонтована ще при будівництві і не обслуговувалася весь цей час належним чином;
- відсутня дворежимна система вентиляції чистої вентиляції та фільтровентиляції;
- наявність комунікацій будівлі не ізольованих від кімнати укриття;
- відсутність систем водопостачання та каналізування;
- відсутність санвузлів для хлопчиків та дівчаток, тощо.

Найважливішим недоліком, який виявлений у ході розбирання завалів ДНЗ, є відсутність виходів з підвального укриття на відстані висоти будівлі.

Фото 1.
Зруйнований ДНЗ
у м. Бахмут
Донецької області

Фото 2.
Зруйнований ДНЗ
у селі Богданівка
Броварського району

На фото 1 і 2 показано зруйновані ДНЗ та наслідки розташування евакуаційної вхідної групи в тілі будівлі. Після попадання бойового снаряду зруйновано частини будівлі закладу, і як наслідок засипано або зруйновано евакуаційні входи до найпростішого укриття, що знаходиться у підвальному приміщенні, відповідно для постраждалих в ньому штучно створено пастку.

В особливий період нарощування фонду захисних споруд здійснюється шляхом будівництва швидкоспоруджуваних захисних споруд або облаштування найпростіших укриттів.

На сьогодні вимоги до зовнішніх огорожувальних конструкцій найпростіших укриттів, матеріалу з яких їх виготовлено, об'ємно-планувальних та конструктивних рішень будівель (споруд, приміщень), що обстежуються з метою включення їх до фонду захисних споруд як найпростіші укриття, законодавством не визначено. Разом з цим з метою забезпечення захисних властивостей від дії звичайних засобів ураження важливо, щоб несучі та зовнішні огорожувальні конструкції (стіни, перекриття, покриття) зазначених будівель (споруд, приміщень) були виготовлені із залізобетону, цегли або інших кам'яних матеріалів. Також можливо використання будівель (споруд, приміщень) з інших матеріалів за умов їх заглиблення у землю.

За вивченим досвідом Ізраїлю згідно з Законом Ізраїлю «Про цивільну оборону» (із поправками) захисні сховища будуються у всіх ДНЗ у підземному просторі під кожним основним приміщенням осередку із з'єднанням з ним по принципу дитячої гірки, з метою потрапляння в них під час оголошення повітряної тривоги за 20 секунд.

Зазначений досвід потребує впровадження у нормативну містобудівну базу України.

Висновки

1. Внаслідок обставин, зумовлених наслідками триваючої широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, та з метою підвищення рівня безпеки дітей, їх батьків, вихователів та персоналу в умовах воєнного стану, обґрунтовано при будівництві/або відновленні ДНЗ влаштування у підвальних (цокольних) поверхах захисних

споруд цивільного захисту, що відповідатимуть основним положенням новітньої нормативної бази санітарного та містобудівного законодавства України та враховуватимуть закордонний досвід воюючих країн.

2. У постраждалих зонах країни замість зруйнованих ДНЗ будувати тимчасові модульні заклади для забезпечення потреб населення та розвантаження існуючих закладів.

3. Доповнити нормативну містобудівну базу вимогою щодо облаштування швидкого спуску-гірки в укриття із кожного групового осередку.

4. У існуючих ДНЗ, де відсутні або недостатні за площею укриття, облаштовувати прилеглі до них вуличні укриття різної форми та місткості від 2 до 20 осіб.

Розроблені вимоги до споруд цивільного захисту у дошкільних навчальних закладах забезпечуватимуть умови для збереження здоров'я і життя дошкільнят упродовж війни.

Внески авторів.

Махнюк В.М. – концептуалізація, методологія, адміністрування проєкту, дослідження, формальний аналіз, написання – рецензування та редагування.

Павленко Н.П. – методологія, адміністрування проєкту, дослідження, формальний аналіз, написання.

Могильний С.М. – дослідження, формальний аналіз, написання, рецензування та редагування, обробка отриманих результатів.

Махнюк В.В. – дослідження, формальний аналіз, участь в обґрунтуванні висновків.

Фінансування. Дослідження виконане у рамках НДР «Гігієнічна оцінка містобудівної документації населених пунктів, які постраждали в результаті бойових дій, для створення умов безпечного проживання населення» (шифр теми АМН.03.23).

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES

1. Makhniuk VM, Petrychenko OO, Pavlenko NP, Makhniuk VV, Chorna VV, Mohylnyi SM, Melnychenko SO, Pelekh LV, Skochko VP. [Hygiene planning and building of populated cities as a safe determinant of public health under the conditions of marital state]. Environment and Health. 2023;3(108):19-24. Ukrainian.
doi: <https://doi.org/10.32402/dovkil2023.03.019>
2. Volynets EI, Volynets YuA, Stadnik NV. [Theoretical foundations of the continuity of preschool and primary education as a problem of modern education]. [Electronic scientific publication "Public education"]. 2020;2(41):5709. Ukrainian. Available from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5709
3. [Recommendation 2006/962/EU of the European Parliament and of the Council (EU) "On core competences for lifelong learning" of December 18, 2006]. Ukrainian. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975?find=1&text=%D0%B4%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0+%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0#Text
4. Assefa Y, Tilwani SA, Moges BT, Shah MA. The impact of armed violence on students' educational attainment and the role of parents in resilience schooling and the education process. Procedia - Social and Behavioral Sciences. 2011;15:302-5.
5. Agbor MN, Etta MA. Effects of armed conflicts on teaching and learning: perspectives of secondary school teachers in Cameroon. J. Educ. 2022;86:164-82.
doi: <https://doi.org/10.17159/2520-9868/i86a09>
6. [Recommendations of the State Emergency Service regarding the organization of shelter in the objects of the fund of protective structures of civil protection of personnel and children (pupils, students) of educational institutions]. Ukrainian. Available from: <https://dsns.gov.ua/upload/6/1/7/3/8/8/V664V79YQEyPpn5fJXZ5mInpYzp56m7ARpM1nAWJ.pdf>

Надійшла до редакції / Received: 02.10.2023